

BENDA KÁLMÁN:

A BOCSKAI-SZABADSÁGHARC

*Társadalmi és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat,
Művelt Nép Könyvkiadó, Bp. 1955. 160 oldal.*

Hazánk felszabadulásának 10 éves évfordulója egyben a Bocskai vezette szabadságharc kibontakozásának és nagy katonai győzelmeinek 350. évfordulója is. Népünk történelmének ezen két eseményét jelentősége és hordereje szempontjából nem lehet egy vonalba állítani, de szoros összefüggés van közöttük, mert a Bocskai vezette szabadságharc nyitja meg több évszázados szabadságharcaiink sorát a német elnyomók és magyar cinkosaik ellen, mely küzdelem csak a dicső Szovjet Hadsereg áldozatos felszabadító harca következtében zárul végső győzelemmel. Azt a harcot, melyet Bocskai hajdúi és a magyar, orosz, szlovák jobbágyok kezdtek meg 1604-ben és vittek győzelemre 1605—1606-ban, 1945-ben a szovjet katonák és a magyar nép legjobbjai fejezték be dicsőségesen.

Benda Kálmánnak a Bocskai szabadságharcról írt könyve fokozott jelentőséget kap ma, amikor háromszázötven évvel a Bocskai szabadságharc után újra német elnyomó törekvések veszélyeztetik népünk szabadságát és függetlenségét a nyugat-német haderő felállítása és felfegyverzése következtében. Ez a mű is hozzájárul ahhoz, hogy a széles néptömegek megismerjék a hazánkat, népünket évszázadokon keresztül pusztító német hódítás és elnyomás történelmi gyökereit. A német elnyomás történelmi múltjának feltárása erősíti népünk egységét, egy emberként való kiállását minden hazánkat fenyegető agressziós törekvéssel szemben és így ez a könyv is fegyver kezünkben népünk szabadságának, függetlenségének biztosításáért, békés építő munkánk vívmányainak megvédéséért folytatott harcunkban.

A Bocskai vezette szabadságharc történelmi és hadtörténelmi feldolgozása még egyáltalán nem történt meg kielégítő módon és mértékben. Bár Benda Kálmán korábbi Bocskairól írt monográfiája és több részlettanulmány foglalkozik a szabadságharc történetével, ezek azonban még mindig sok megoldatlan problémát, nem eléggé megvilágított kérdést hagynak maguk után, és ezt a hiányt nem képes betölteni — már csak terjedelménél és jellegénél fogva sem — Benda Kálmán jelen munkája. Újszerű és értékes megoldás, hogy a szerző a bevezetésként írt, a Bocskai-szabadságharc történetét összefoglaló tanulmány után közli a szabadságharc legfontosabb korabeli forrásait is, könnyen olvas-

ható módon közzétéve, ami kétségtelenül nagy segítséget nyújt elsősorban az egyetemi és főiskolai hallgatóknak ismereteik kiszélesítéséhez és elmélyítéséhez, de ezen túlmenően a történelmünk iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség számára is érdekes tájékoztatást ad a Bocskai-szabadságharc megismeréséhez.

Mindezen pozitívumai mellett azonban Benda Kálmán jelen munkája igen rövid terjedelme miatt nem dokumentálja méltóképpen azt a nagy jelentőséget, amit a Bocskai vezette szabadságharc népünk történelmében betölt.

A 16. század végén és a 17. század első éveiben a Magyarország területén dúló tizenötéves háború, amellett, hogy népünket szinte a megsemmisülés szélére taszította, jelentős változásokat eredményezett az ország politikai helyzetében. A háború bebizonyította, hogy a török hatalom már elvesztette korábbi félelmetes erejét és ennek következtében csökkent a további török hódítások veszélye. Ugyanakkor bebizonyosodott az is, hogy a török hódítás helyébe előtérbe lépett a német hódítás, a császári elnyomás veszélye. „Rudolf, Magyarország királya — mondja a szabadságért fegyvert fogott magyar rendek Európához intézett kiáltványa — törvbevette, hogy Magyarországot tartományná teszi és örökös jogon az ausztriai háznak rendeli alá... az országnak már szinte csak romjai látszanak... a lakosság vagyonát, városait, falvait, a nemesi kúriákat török szokás szerint timár-birtokként szétosztották a katonaságnak és ez nemcsak a szűkségen felül, hanem egészen a tékozlásig, elherdálásig felélt mindent... a magyar lakossággal mindenféle jogtalanságot, kegyetlenséget, gazságot műveltek... a szerencsétlen nép nyáron az oktagon állatok módjára a hegyekben és erdőkben bolyongott, makkal, gyökerekkel és fakéreggel enyhítette éhségét és nem sokkal azután pedig, mint a birka, pestisben pusztult el; nem egyszer azonban még a hegyekben is kifosztották és elszedték ruháját... Ez a baj az egész országban elharapózott...“

A pusztulásban nem maradt el a Habsburg uralom alá került Erdély sem a királyi Magyarország mögött. Pezzen császári biztos azt írta az erdélyi állapotokkal kapcsolatban Rudolfnak, hogy „... sokfelé jártam, de ekkora nyomorral még a legutolsó bulgáriai vagy szerbiai török rabszolgánál sem találkoztam, pedig ezekről azt tartják, hogy náluk rosszabb sora már senkinek sem lehet...“

A császáriak minden eszközzel meg akarták törni az ország ellenálló erejét úgy katonai, mint politikai, gazdasági és társadalmi téren. Leváltották a török ellen hősiessé küzdő magyar végvári katonaságot, s helyükre idegen zsoldosokat ültettek. Lecserélték a magyar katonai parancsnokokat, s ugyanígy a hivatalokba is idegeneket ültettek be. A koholt vádakkal indított birtokelkobzási perek, a protestáns vallás üldözése még csak fokozták a császári elnyomás következtében támadt elkeseredést. A Habsburg elnyomás, a császáriak pusztítása jóformán az egész lakosságot érintette, de legkegyetlenebbül mégis csak a job-

bágyokat sújtotta. A pusztásodás ijesztő méreteket öltött, s a földönfutó jobbágyságok, elbocsátott végvári katonák, a szabadságharcot kirobbantó és győzelmesen végigharcoló hajduk számát szaporították. Az idegen hódítók kisajátítása veszélyesebbé vált a jobbágyság számára a földesúri kisajátításnál és ez megteremtette a különböző társadalmi osztályok összefogásának lehetőségét.

A császári elnyomás és pusztítás nyomán felhalmozódott keserűségnek ki kellett törni, mert az idegen pusztítás már-már veszélyeztette a további fennmaradás lehetőségeit. Ebből a helyzetből vezette ki az országot a Bocskai-szabadságharc, s ez a szabadságharcnak a legnagyobb történelmi jelentősége.

Az idegen elnyomók elleni harcot a hajduk kezdeményezték, akiknek hatalmas történelmi szerepét a szűk keret adta lehetőségek között méltó módon domborítja ki a szerző: „A hajduk voltak tehát azok, kik a kezdeményező lépést megtették. Bocskai elfogadta kinyújtott kezüket: így jött létre a szövetség a nagybirtokos főúr és a földönfutó jobbágysármazék magyar hajdúság között. Az otthonából elüldözött, bitangul kódogó emberek, akikről a nemesi országgyűléseken megvető hangon, mint „baromnál is alábbvaló hajdúról“, „korcsos magyarokról“ beszéltek, s akiket az országos törvények értelmében bárki bárhol ért, meggyilkolhatott, ez a hazájából és nemzetéből kitagadott hajdúság egyedül mert és egyedül volt hajlandó fegyvert fogni az idegen önkény ellen, akkor, amikor a nemesek már csak kegyelemért könyörögtek. Feltámadtak a német császár ellen, s kezükbe ragadták a nemzeti ügy zászlaját, hogy kivívják az ország szabadságát, amelyikből eddig éppen nekik nem akartak juttatni.“

Ezek a sorok is híven bizonyítják az elnyomott nép igazi, mély hazaszeretét, valamint azt is, hogy egyedül a nép hajlandó bátran, következetesen kiállni és áldozatot hozni a szabadságért. Bocskainak legnagyobb történelmi érdeme éppen abban rejlik, hogy túltéve magát osztályai előítéletein, akart és mert az elnyomott néptömegekre támaszkodni és ezért koronázta az általa vezetett szabadságharcot siker úgy katonai, mint politikai téren.

A könyv szinte filmszerűen pergeti le a szabadságharc eseményeit. Kinyitjuk és már az első lapon megjelenik előttünk a török elleni hadjáratot hirdető, de valóban Bocskai várai ellen vonuló Belgiojoso császári hadvezér serege. A szerző végigtekint a hosszan elnyúlva haladó menetoszlopon és szeme megállapodik a seregben levő hajdukon. Röviden ismerteti a hajduk történetét, majd a következő képbén már a szabadságharc vezetője, Bocskai István életéről, előző ténykedéséről kapunk rövid vázlatot. Ezután rámutat a hajduk szerepére a szabadságharc kirobbantásában, majd röviden leírja az álmosd-diószegi ütközetet; a szabadságharc első győzelmét.

A győzelem hírére szerte az országban megmozdult a császáriaktól üldözött, sanyargatott föld népe. A gögös, elbizakodott császári hadvezér,

a véreskező Belgiojoso gróf ijedten menekült a hajdúk és a győzelem nyomán feltámadt népmozgalom elől. De ez a népmozgalom az első időkben megriasztotta a nemesség nagy részét is. Mint a szerző írja: „Az első hetekben a hajdúk előnyomulását majdnem ellenséges hangulat fogadta... a nemesek nagyszámban menekültek a várakba... s fegyverkeztek ellenük...“ Ellenben „...a jobbság az első napoktól kezdve özönlött a zászlók alá, s az otthon maradtak is ahol csak tudták, segítették a fölkelőket. Erdőkben, mocsarakban meglepték a visszavonuló császáriakat, s jaj volt az esetleg elmaradt, elködögő zsoldosoknak.“

Ezután a szerző Basta támadását, osztrák és edelényi győzelmeit ismerteti, majd a császári sereg kassai kudarcát és Eperjesre vonulását. A következő, sajnálatosan igen rövid rész, Basta seregének Eperjesen történt szétzüllesztését és a hajdúk dicsőséges tavaszi hadjáratát írja le. Sajnos, a sokszor hangoztatott szűk terjedelem miatt, a szabadságharc győztes befejezését biztosító katonai eseményekkel foglalkozó rész, pusztán csak az adatok hézagos felsorolására szorítkozik.

A következő rész a küzdelem erőinek számbavételére és megszervezésére hivatott szerencsi országgyűlés keretei között tárgyalja a szabadságharc külpolitikai helyzetét, bemutatja a külpolitikai elszigeteltséget, amely a török Portával való szövetség megkötésére kényszerítette Bocskait. A szerző részletesen kitér a török szövetség kérdésére, ami szükségesség már csak azért is, mert a polgári történetírók egy része azzal marasztalta el Habsburg-ellenes függetlenségi harcainkat, köztük a Bocskai vezette szabadságharcot is, hogy gyengítették a törökellenes erőket, s ezzel mintegy meghosszabbították a török hódoltság időtartamát Magyarországon. Benda Kálmán kihangsúlyozza, hogy Bocskai csak a végső kényszerűségében, a végveszélyben kötött szövetséget a törökkel, elsősorban a bécsi udvar merev, az első időkben minden tárgyalást elutasító magatartása következtében. Mint Bocskai mondta: „...magunk a sok ínség miatt országul elfogyatkozván, elégtelenek valánk idegen nemzet rabságából magunkat megszabadítani.“ Bocskai a török szövetség megkötése után is azon igyekezett, hogy ha csak lehet, minél kevesebbet vegye igénybe a török segélycsapatok támogatását, s ha már ez elkerülhetetlenné válik, akkor is minél kevesebb kárát vallja annak az országnak, a föld népe.

A továbbiakban a szerző foglalkozik a béketárgyalásokkal, valamint a korponai országgyűléssel, amelyen élesen kidomborodott a szabadságharcban részt vevő társadalmi osztályok ellentétes álláspontja a béke kérdésében. Rámutat a főpapság következetesen hazaáruló szerepére és a szabadságharchoz csatlakozott főnemesség nagy részének kétkulcsos, megalkuvó magatartására. Velük szemben a hajdúk, a bajok gyökerét is ki akarták irtani s ezért nemcsak a kiegyezés gondolatát vetették el, de még a tárgyalásokat is elutasították. „Kezdetől fogva a Habsburgok-

tól való teljes elszakadás, a független nemzeti királyság mellett törtek lándzsát.“ Bocskai álláspontja lényegesen különbözött a minden áron megegyezni akaró nemesek álláspontjától. Bár maga is békét akart, számba véve a külpolitikai elszigeteltséget, az ország kimerült gazdasági helyzetét és még sok más körülményt, de olyan békét kívánt, ami biztosítja a védekezés lehetőségét a Habsburg elnyomó törekvésekkel szemben. A megalkuvókkal szemben a hajdútömegekre támaszkodott, s hogy megjutalmazza hősi cselekedeteiket, 1605. december 12-én a hajdúk egy részét megnemesítette és letelepítette, földet juttatván a számukra, mely cselekedetével hosszú időre biztosította a Habsburg elnyomó törekvések ellen harcoló Erdély katonai véderejének tekintélyes részét.

A bécsi és a zsitvatoroki béke ismertetése közben a szerző kiemeli Bocskai főnemesi békebiztosainak túlságosan engedékeny magatartását, megalkuvó szellemét, mely tényező nem kis mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a szabadságharc katonai eredményei nem tükröződtek kellő arányban és mértékben a békepontokban. A szabadságharc végső értékelését a következőképpen fogalmazza meg: „A szabadságharc... megszüntette az évtizedek óta az ország területén dúló háborút, s gátat szabott a Habsburgok nemzetellenes törekvéseinek, kiharcolva velük szemben a magyar nemzeti követelések legfontosabbját. Ugyanakkor az önálló nemzeti fejedelemség megteremtésével... kezébe adta a magyarságnak azt a fegyvert is, amellyel kedvezőbb politikai körülmények között, majd a nemzeti királyságért, a Habsburgoktól való teljes elszakadásért a küzdelmet megindíthatja.“

A Bocskai vezette szabadságharc első és egyben utolsó Habsburg-ellenes szabadságharcunk, amelyet nem vertek le a német elnyomók (nem számítva a nagy erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes hadjáratait), egészen az 1945-ös felszabadulásunkig. A szabadságharc bebizonyította, hogy eredményes szabadságharcot csakis a széles néptömegekre támaszkodva lehet vívni, s megmutatta azt is: ha a háború célja egyezik a néptömegek érdekével, a nép lelkesen támogatja és minden segítséget megad számára. Csakis a széles néptömegek aktív támogatásával vált lehetővé a Bocskai vezette szabadságharc győzelme, a kedvezőtlen külpolitikai helyzet és a nehéz gazdasági viszonyok ellenére.

*

Benda Kálmán, a Bocskai vezette szabadságharc korának kiváló ismerője, a sajnálatosan rövid terjedelem keretei között is mesteri módon építi fel jelen munkáját. Nem esik abba a hibába, ami történetírásunkban még most is megtalálható egyes szerzőknél, hogy a már jól ismert igazságokat ismételtetik állandóan, feleslegesen sokat idéznek és nem törekednek az általuk tárgyalt kérdésekkel kapcsolatban önálló, új gondolatokra, új következtetések kifejtésére és összegezésére. Benda Kálmán munkájában csak ott használ idézetet, ahol az események

magyarázata, a kor levegőjének érzékeltetése valóban megköveteli annak használatát. Könyve színes, eleven, bátran mondhatjuk, érdekesítő és aki kezébe veszi, nem igen tudja letenni, amíg végig nem olvasta. Ha feltesszük a kérdést, minek köszönhető a könyv nagy sikere, könnyen megválaszolhatunk rá. Elsősorban természetesen annak, hogy a széles néptömegek mind nagyobb érdeklődést tanúsítanak haladó történelmi hagyományaink, szabadságharcaink megismerése iránt. Emellett a szerző a munkáját közérthető magyar nyelven írta, a nyelv szabályainak tiszteletbentartása, de nyelvünk gazdagságának kiaknázása mellett és nem azzal akart könyvének tudományos értéket biztosítani, hogy nyakatekert, komplikált, nehezen érthető körmondatokkal fejezzen ki egyszerű, közérthető dolgokat. Másik nagy érdeme, hogy az önálló értékelést, önálló állásfoglalást nem hosszadalmas idézetekkel igyekszik megkerülni, hanem maga mond véleményt az egyes kérdésekről, ami legjobban bizonyítja a tárgyalt anyag önálló kutatáson alapuló széleskörű ismeretét.

A munka nagyobb részét kitevő, közel száz oldalnyi terjedelmű okmánytár magában foglalja a Bocskai vezette szabadságharc történetének legfontosabb forrásait. A közölt harminc egykorú forrásból mintegy tizenkettő szorosabban katonai vonatkozású, a többi általában inkább a társadalmi, gazdasági helyzetet és az általános politikai viszonyokat világítja meg. Mivel a mű nem hadtörténelmi feldolgozásként készült és a szerző az okmánytár összeállításánál sem tűzött ki maga elé olyan célt, hogy a szabadságharc részletes katonai történetét nyújtsa az egykorú források tükrében, az ilyen arányú összeállítás a maga sokoldalúságában valóban jó átfogó képet nyújt a szabadságharc tanulmányozásához. Minden esetre azért, véleményem szerint, főlegesen volt két forrást is közölni Bocskai és a nagyvezér találkozásáról, bár kétségen kívül mindkettő érdekes és kiegészíti egymást, helyette inkább lehetett volna egy-két összefoglaló hadijelentést közzétenni Basta leveleiből, melyek közlése nagymértékben segítette volna a szabadságharc hadtörténelmének tanulmányozását.

Összefoglalásként bátran megállapíthatjuk, hogy Benda Kálmán jelen munkája, a maga nagyon rövid terjedelmében is kiválóan megírta, és a szabadságharcot értékesen és érdekesen ismertető mű. Ugyanakkor legnagyobb mértékben sajnálkozunk azon, hogy a még ily csökkentett keretek között is a szerző igen röviden tárgyalja a katonai eseményeket, bár nyilvánvaló, hogy a szabadságharc kimenetele és sorsa elsősorban a hadszíntereken dőlt el. Sajnos, éppen a Bocskai vezette szabadságharc hadtörténelméről van a legkevesebb feldolgozásunk, ezen belül is az 1605. év hadjáratairól, amely biztosította és továbbfejlesztette az álmosdiószegi győzelem eredményeit. Rónai Horváth Jenő 1893-ban kiadott, vázlatos, adataiban sokszor pontatlan tanulmánya egyáltalán nem tudja ezt az úrt kitölteni. Rónai Horváth Jenő tanulmánya, amellett, hogy

több olyan pontatlanságot tartalmaz, mint például az osgyáni ütközet november 14-i dátuma november 17. helyett (amit különben Benda Kálmán is átvesz jelen munkájában), vagy például, hogy nem ismeri Érsekújvár elfoglalásának a pontos körülményeit, ezek mellett a kisebb pontatlanságok és hiányosságok mellett Rónai tanulmánya egyáltalán nem emeli ki és nem dokumentálja méltóképpen a nép részvételét és döntő szerepét a szabadságharc sikereinek kiharcolásában. Ez a vád természetesen nem érinti és nem is érheti Benda Kálmán könyvét, mert a szerző az adott keretek között igen helyesen és a történelmi hűségnek megfelelően a széles néptömegeket mutatja be a szabadságharc hőseként és jelen kis munka törleszt abból az adósságból, amellyel a történetírás tartozik a magyar népnek: hogy feltárja és bemutassa a nép történelemformáló szerepét.

Néphadseregünk tagjai, Bocskai katonáinak, szabadságharcos hagyományainknak méltó utódai és folytatói örömmel fogadják Benda Kálmán könyvét, amely elősegíti lelkesítő hősi múltunk megismerését, tapasztalatainak felhasználását, és ha hiányoljuk is a mű rövid terjedelmét, a hadtörténelmi rész vázlatosságát, a munkát egészében úgy értékeljük, mint dicső szabadságharcos múltunk feldolgozásának egy értékes darabját.

Nagy László